

J. L. van Zanden, R. T. Griffiths, *Economische geschiedenis van Nederland in de 20e eeuw. Van een veelzijdige volkshuishouding met een omvangrijk koloniaal bezit naar een 'klein land' binnen Europa* (Utrecht: Het Spectrum, 1989, xv + 330 blz., f39,90, ISBN 90 274 2457 8).

Van Zanden en Griffiths hebben het aangedurfd over de economische geschiedenis van Nederland een boek te schrijven dat fundamenteel verschilt van zijn voorgangers. Vooreerst streven zij ernaar het karakter van de eeuw te bepalen, zoals historici de zeventiende en de negentiende eeuw een duidelijke identiteit hebben gegeven. Dusdoende hopen zij in de zee van feiten, meningen en theorieën, neergelegd in publikaties over deelonderwerpen, het hoofd boven water te houden. Vervolgens proberen de auteurs populaire mythen omtrent de Nederlandse economie door te prikken door internationale vergelijking toe te passen. Tenslotte en in nauwe samenhang met het voorgaande wordt ernaar gestreefd de bijdrage van het economische beleid van de rijksoverheid te evalueren.

Het boek valt in twee delen uiteen. Het eerste deel is systematisch. In vier hoofdstukken worden achtereenvolgens de meest kenmerkende eigenschappen van de fatsoenlijke, verzuilde Nederlandse samenleving geschetst, de relatie van de kleine open Nederlandse economie met de wereldmarkt behandeld, de rol van de overheid geanalyseerd en de veranderingen op de arbeidsmarkt voorgesteld aan de hand van de loononderhandelingen. De zes laatste hoofdstukken behandelen de periode 1920-1985 chronologisch. Zij vormen het tweede deel en bieden onder meer een overzicht van de conjuncturele ontwikkelingen. Opmerkelijk is het ontbreken in dit deel van een hoofdstuk over de eerste twee decennia van de eeuw. Mogelijk rekenden de auteurs deze periode nog tot de lange negentiende eeuw. Spijtig genoeg worden nu de belangrijke innovaties in de landbouw rond de eeuwwisseling en de felle spurt in de industrialisatie tussen 1890 en 1914 niet verder toegelicht, ook al blijkt in het boek herhaaldelijk dat de gevolgen ervan aanzienlijk waren.

Ondanks het ontbreken van een hoofdstuk kan het werk van Van Zanden en Griffiths niet anders worden gekarakteriseerd dan als een belangrijk boek. Er wordt een samenhangend beeld geschetst dat uitnodigt tot discussie. Het verdient, dunkt mij, aanbeveling hier daarvoor een eerste aanzet te geven. Twee thema's wil ik naar voren halen: de analyse van het meest kenmerkende van de twintigste-eeuwse economie in hoofdstuk I en de beschouwingen over het overheidsbeleid uit hoofdstuk III.

Terecht wordt in het eerste hoofdstuk de Nederlandse economie in Europees perspectief geplaatst. Moet men de Nederlandse economie vergelijken met de tot omstreeks 1950 in hoge mate op autarkie gerichte economieën van Duitsland of Frankrijk of met gespecialiseerde economieën, zoals die van het op landbouw drijvende Denemarken of het door de produktie van een beperkt aantal industrieproducten omhoog geschoten België? Voor de auteurs past Nederland in geen van beide categorieën: Nederland werd groot door zijn veelzijdigheid. De landbouw was sedert het begin van de eeuw een veredelingsbedrijf. Dank zij het ontstaan van agrarische industrieën groeide de toegevoegde waarde in deze sector voortdurend. Na de wereldoorlog nam het relatieve belang van de agrarische sector af. De industrie draagt volgens de auteurs voortaan een duaal karakter: arbeidsintensieve ondernemingen treft men in de perifeer gelegen provincies; in de randstad kwamen als gevolg van de betekenis van de op export gerichte dienstensector vormen van zware industrie als scheepsbouw en machinebouw tot ontwikkeling. Daarnaast groeiden ook de bedrijven die importgoederen verwerkten in deze langs de kust gelegen landsdelen dank zij de geringe kosten van aanvoer van grondstoffen en halffabrikaten. De dienstensector was voornamelijk sterk door het bezit van koloniën tot 1947 en de ligging van het land aan de monden van de Maas en de Rijn. De veelzijdigheid van de Nederlandse economie

leidde tot een terughoudend optreden van de overheid. Dat is niet negatief bedoeld. De bescheiden plaats van de overheid droeg bij tot een hoge mate van politieke stabiliteit, zodat aanvankelijk ruim baan werd gegeven aan de emancipatiedrang van allerlei sociale groepen in een verzuilde samenleving, later aan een heel opmerkelijk proces van sociale integratie.

De veelzijdige open Nederlandse economie beschrijvend, komen de beide auteurs een heel bijzonder aspect van de Nederlandse economie op het spoor: sedert 1900 staat ons land in Europa steeds aan de top wat betreft de arbeidsproductiviteit, van 1900 tot 1938 samen met Groot-Brittannië en België, in de jaren zestig samen met Zweden, omstreeks 1980 gesecondeerd door België, Frankrijk en Duitsland. In tegenstelling tot al deze wisselende medevlaggendragers leidde de arbeidsproductiviteit in Nederland niet tot een snelle toename van het produkt per hoofd van de bevolking. Die was eerder middelmatig. Voor deze paradox wordt een demografische verklaring aangevoerd: het hoge kindertal en de lage arbeidsparticipatie van (gehuwde) vrouwen drukte de netto toegevoegde waarde per hoofd van de bevolking.

Men kan instemmen met de opmerking op pagina 18, dat de hoge arbeidsproductiviteit in Nederland begin- en eindpunt van de redenering rond de Nederlandse economische structuur is. Men kan zich echter afvragen of de daar omheen gegroepeerde demografische uitgangspunten juist zijn. Bij de vaak evidente samenhangen tussen bevolkingsverloop en economische op- en neergang doet zich altijd de moeilijkheid voor, dat de richting onduidelijk is. Wat is oorzaak, wat gevolg? Wordt het niet tijd van deze kwestie te abstraheren en te zoeken naar een interne economische verklaring? Er openen zich perspectieven, wanneer men zich bewust wordt van de compensatie voor hoge transactiekosten, die de buitenlandse handel van Nederland met zich mee bracht door middel van een steeds verdere verbetering van de arbeidsproductiviteit. Nederlands economie was traditioneel in hoge mate afhankelijk van de buitenlandse handel. Lang bleef men met eigen — agrarische — produkten en over zee aangevoerde grondstoffen, halffabrikaten en eihdprodukten afhankelijk van de gunstige ligging aan de monden van Rijn en Maas. Pas heel geleidelijk, nadat Duitsland en Frankrijk een autarkische economie hadden opgebouwd en België zich had gespecialiseerd, was het noodzakelijk zelf te industrialiseren, waarbij in de perifere provincies een arbeidsintensieve landbouwprodukten verwerkende nijverheid kon gaan overwegen en in de kuststreken een veredelingsnijverheid tot stand kwam, die gebruik maakte van goedkoop aangevoerde grondstoffen en halffabrikaten, mits daaraan een op handel, transport en verzekeringswezen gebaseerde dienstverlening was gekoppeld. Zo verklaart men op heel eenvoudige wijze de late industrialisatie van ons land, de specialisaties die daarbinnen ontstonden, het extreem hoge aandeel van agrarische produkten in de buitenlandse handel, de zeer open economie en de blijvend hoge arbeidsproductiviteit. Wij hebben te maken met een hoog specialistische transitoeconomie, onophoudelijk bezorgd over zijn concurrentiepositie in het buitenland.

De spanning tussen arbeidsproductiviteit en de lage produktie per hoofd kan worden verklaard als een resultante van dit systeem: de hoge mate van specialisatie, gebaseerd op gunstige geografische omstandigheden, leidde tot een weinig crisisgevoelige economie — de inzinkingen kwamen laat en waren gematigd —, zodat een matige winstgevendheid quasi permanent aanwezig was. De bevolking, inziende dat een streven naar inkomensmaximalisatie uitzichtloos was, koos voor optimalisatie van welzijn. Niet hoge consumptieve bestedingen, maareen prettig familieleven met een lage arbeidsdruk voor de vrouwen en een relatief hoog kindertal waren begerenswaardig.

De nationale economische politiek sloot aan bij dit systeem. Permanent werd gestreefd naar zo veel mogelijk vrijhandel. Sedert het tweede decennium van de negentiende eeuw bemoeiden de overheden zich steeds opnieuw met de daling van het aandeel van het transport in de

transactiekosten door verbeteringen in het transportsysteem (bouw van kanalen, spoorwegen, wegen) na te streven. Kort na de eeuwwisseling werd het stimulerend energiebeleid uitgebreid met staatsexploitatie van steenkolenmijnen. Sedert 1880 was de landbouw een voorwerp van overheidszorg geworden. Pas in de jaren dertig en veertig werd daar een regionaal industrialisatiebeleid aan toegevoegd. Het was succesvoller dan de auteurs met hun lange beschouwing over het echec in de scheepvaartsector suggereren. In Franstalige studies — de auteurs noemen er in hun literatuurlijst geen enkele — wordt in dit verband gewezen op de gelijkmatiger inkomensverdeling tussen stad en platteland en het afvlakken van de regionale verschillen in werkloosheid tussen 1950 en 1970 als uitvloeisel van het industrialisatiebeleid'. André Fischer voegde er in zijn omvangrijke studie over de moderne Nederlandse industrialisatie nog een heel rijtje fenomenen aan toe, zoals de relatieve groei van de werkgelegenheid en de verschuiving in het zwaartepunt van electrotechnische en metallurgische nijverheid naar de buitenprovincies, waar een lage specialisatiegraad behouden bleef. In een door hem uitgevoerde *shift- en share-analyse* blijken allocatiemechanismen buiten de randstad zeer werkzaam, maar verloopt de mutatiewaarde daaraan omgekeerd².

De boeiende studie van Van Zanden en Griffiths roept de vraag op of hun uiterst waardevolle aanzet tot een verklaring van de economische ontwikkeling van Nederland sedert het begin van de twintigste eeuw op macro-economische grondslag niet moet worden vervangen door een verklaringsmodel, gebaseerd op micro-economische uitgangspunten. Het specifieke karakter van de Nederlandse economie wordt dan duidelijk. Het aantal verklarende variabelen neemt toe. Dit laatste geldt met name voor overheid en welzijn. Daarmee zij niet gesuggereerd dat het geschiedbeeld afhankelijk is van de theorie die toevallig uit de kast rolt. Integendeel, er is behoefte aan historische discussies, waarbij zelfs de gedachte aan een *Deus ex Machina* van stonde af aan wordt verworpen.

J. C. G. M. Jansen

1 W. T. M. Molle, J. H. P. Paelinck, 'L'impact des politiques industrielles en Belgique et aux Pays-Bas' in: Sidjanski et Rieg, *Les politiques régionales en Europe* (Lausanne, 1985) 37-43.

2 A. Fischer, *L'industrialisation contemporaine des Pays-Bas. Recherches sur l'évolution des régions périphériques* (Parijs, 1980).

H. van Zon, *Tachtig jaar RIVM* (Assen-Maastricht: Van Gorcum, 1990, xiv + 419 blz., f75,-, ISBN 90 232 2574 0).

Het is verheugend dat het Rijksinstituut voor volksgezondheid en milieuhygiëne (RIVM) opdracht heeft gegeven tot het schrijven van een gedenkboek. Het RIVM, dat in 1984 is ontstaan uit de samenvoeging van het Rijksinstituut voor drinkwatervoorziening (RID), het Instituut voor afvalstoffenonderzoek (IVA) en het Rijksinstituut voor de volksgezondheid (RIV), heeft immers een lange voorgeschiedenis waarin zich de bemoeienis van de rijksoverheid met de volksgezondheid in de twintigste eeuw aftekent. Het is voor het eerst dat over dit recente verleden een dergelijke omvangrijke studie is verschenen.

Van Zon beschrijft op boeiende wijze de discussies die in 1909 leidden tot de oprichting van het Centraal laboratorium ten behoeve van het staatstoezicht op de volksgezondheid, de voorloper van het RIV. In 1910 kon het gebouw op de hoek Sterrenbos/Catharijnesingel te Utrecht worden betrokken. Tot de werkzaamheden van het Centraal laboratorium behoorde bacteriologisch onderzoek van monsters van patiënten verdacht van besmettelijke ziekten zoals